

З КАФЕДРИ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ

ЖУЛИНСЬКИЙ
Микола Григорович — академік НАН України, академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА

**За матеріалами наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 26 жовтня 2016 року**

У доповіді розкрито окремі грані унікальної творчої особистості Івана Франка — поета, вченого, перекладача, історика літератури, етнографа, публіциста, громадського і політичного діяча, проаналізовано розвиток сучасного академічного франкознавства, розглянуто основні проблеми та найважливіші здобутки останніх років у цьому напрямі. Особливу увагу приділено репрезентативним заходам за участю академічних установ із вшанування на державному рівні пам'яті Івана Франка, зокрема реалізації науково-видавничого проекту «Франківська енциклопедія» у 7 томах.

Твоїм будущим душу я тривожу...

Іван Франко

160 років тому народився і 100 років минуло від того дня, як пішов із життя національно-культурний будівничий України. Відходив у вічність цей універсальний український геній у день похмурий 28 травня 1916 року. Остання в житті Івана Франка ніч була неспокійною, тривожною, майже без сну. Знесилений хворобами, беспорядний поет раз-у-раз намагався піднятися з ліжка, поривався до вікна, до світла, але в саду, затіненому горіхом, яблунами і вишнями, нічого не проглядалося. Нетерпеливо чекав ранку — хотів побачити сонце. Але небо було щільно загорнуте в густі хмари і годі було сподіватися, що незабаром розвидниться. Не дочекався. Геть вимучений невтишимими болями, візіями містично-релігійного змісту, переживаннями за долю рідних і самотністю, цей провісник вільної, соборної незалежної України так і не дочекався зустрічі із сонцем і відійшов о 16 годині [1]. І рівно в цій годині, в ту мить, коли хтось із доглядачів хворого зупиняв годинник, а інший завішував дзеркало рядом, крізь густі хмари пробилось сонце, яскравими променями пронизало сад і висвітлило вітальню, в якій на шерстяному дивані впокоївся навіки духовно-інтелектуальний будівничий «золотих мостів зрозуміння і спочування» між на-

родами, культурами і віруваннями. На його страдницькому обличчі закарбувалася велика втома і тяжкі фізичні й морально-психологічні страждання.

Був в останні роки свого життя самотнім і фізично безпорадним. Обидва сини, бо найстаршого Андрія батько поховав три роки тому, були на фронтах Першої світової війни. Старший син Тарас, учитель гімназії, воював в австрійській армії на італійському фронті, молодший Петро, студент політехніки, пішов добровольцем до Українських Січових Стрільців, а донька Анна виїхала напередодні війни до своєї тітки до Києва. Мудра, розважлива його помічниця, дружина Ольга Федорівна пережила гострі напади спадкової душевної хвороби і перебувала в лікарні для душевнохворих. Проте цей фанатично відданий творчій праці письменник і учений, вимучений тяжкими обставинами життя, паралічем рук, безсонням, переслідуваннями духами-демонами, хворими — на межі повної сліпоти — очима, тягнув до останніх днів свого життя, мов той віл, вози національного обов'язку.

*Як віл в ярмі, отак я день за днем
Свій плуг тяжкий до краю дотягаю;
Немов повільним спалююсь вогнем...*

І весь цей тяжкий щоденний труд на ниві національної літератури, науки, культури, освіти, політики, видавничої справи заради одного, ще в ранній юності вимріяного і осмисленого національного ідеалу: духовне воскресіння рідного народу в ім'я його світлої будучини, піднесення «почуття національної свідомості й солідарності в масах усього русько-українського народу», майбутня його горда постава «у народів вольних колі». Бо глибоко вірив, що український народ осягне цей «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним».

*О, ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний
твойого повстання.*

Виявляв за сорок років творчої діяльності (перший вірш «Великдень» написав у 15 ро-

ків) колосальну працездатність, уміння мобілізувати фізичні сили і дух на щоденну, до фанатичного самозосередження роботу. За неповних 60 років життя Іван Франко (народився 27 серпня 1856 року) написав понад 6000 творів, із них 10 поетичних збірок та 1 збірка поем, 10 творів великої і 100 творів малої прози, 3000 наукових і публіцистичних праць із різних галузей знань та суспільного життя. Він переклав українською мовою близько 200 авторів з 14 мов та 37 національних літератур, видрукував 60 збірок оригінальних і перекладних творів різних жанрів, загалом опублікував 220 книжок і брошур [2].

Та серед неохопного огрому проблем і невідкладних завдань, які поставали перед Іваном Франком і які він сам для себе визначав, питання будучини українського народу тривожило його чи не найбільше. Так, поет і мислитель не сумнівався, що Україна неминуче постане як вільна, незалежна, національна держава, вірив:

*Та прийде час і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вольнім колі...*

та якими шляхами пролягатиме хода його народу до свободи і незалежності, не було ним остаточно прояснено. То на перших порах, особливо в 1905 році, цю мету він виношував у сподіванні на розвал Російської імперії внаслідок пролетарської революції, то мріяв досягти цього ідеалу через «культурно-економічну еволюцію», то згодом завдяки культурно-просвітницькій праці «на кожному полі», бо вкрай важливо було обробити національне соціально-культурне поле так, щоб воно стало українським, свободним, полем духовного тяжіння. Тяжіння до свого, рідного, національного, бо мислитель вірив, що національна держава — це культурно-політичне утворення, в основі якого є етнічне ядро. Саме навколо цього ядра формується колективна солідарність, а завдяки пасіонарній енергії національно свідомої еліти і будівничій потузі нації твориться культурно-духовна єдність.

Здавалося б, майбутнє України виразно промальовується в пролозі до поеми «Мойсей».

Нагадаймо:

*Та прийде час — і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

Та, усвідомлює Франко, цей шлях тривалий, важкий, кам'янистий, потребує великої подвижницької, саможертвовної праці і ця праця лягає передусім на плечі народних провідників («Я не поет одної верстви, а цілого народу». — Франко), пророків свого народу, які покликані Богом для того, «щоб з рабів тих зробити народ».

Шлях до національної держави українського народу пролягав, за Іваном Франком, через культурну мобілізацію етнічної спільноти задля усвідомлення її членами своєї культурно-духовної спорідненості до набуття нацією як культурним організмом політичного статусу.

Важливо було для Франка відродити, вишукати чуття національної ідентичності, а це можливо зробити завдяки мобілізації культурних ресурсів — мови, історичних і державотворчих традицій, спогадів, легенд і міфів, звичаїв і символів та інших священних національних елементів. Отже, Франко розглядав націю не лише як політичну категорію, не виводив прямолінійно проблему формування етнічної спільноти на рівень суто політичної діяльності, а робив основний акцент на творенні колективної культурної ідентичності, на реалізації передусім культурно-освітніх, культурно-економічних, моральних цілей. Це, вважав Іван Франко, є визначальною передумовою, більше того, гарантією створення для реальної чи потенційної нації власної держави. Так, у статті «Старе й нове в сучасній українській літературі» Іван Франко стверджує, що початок нового, двадцятого, століття бадьорить національні почуття тим, що на теренах підросійської України «на наших очах dokonується глибока культурно-економічна еволюція» [3, с. 344].

Не випадково головний акцент учений робить на культурі як визначальному факторі формування нації, бо був переконаний, що і для творення «зверхньої культури» (Франко)

необхідна розвинута національна інтелігенція, «новий культурний клас». «На зміну давньої, зовсім відірваної від народу, історично винародовленої освіченої середньої верстви народжується новий культурний клас, що з запалом щирого переконання рветься відновити свій національний зв'язок з народною масою, а поперед усього говорити одною мовою з нею і тим зробити початок неминуче потрібного для здорового життя кожної нації обопільного розуміння між масою й її освіченою меншістю. Язык народу може лиш тоді розвиватися й багатіти, коли ним користується для вислову своїх думок не сам простий люд, а власне його передові культурні верстви» [3, с. 345].

Дивився Франко на ці проблеми осягання цільності національного організму «з погляду вищої культури душі», акцентуючи на ролі національної еліти, еліти передусім культурно-духовної, яка має бути творцем і провідником нації.

Іван Франко усвідомлював, що культура володіє особливою цінністю і та цінність не сама по собі і лише для себе, а є духовною силою, здатною єднати маси, творити з них націю і відкривати нові горизонти взаємодії і національних культур, і самих націй. Та головним, першочерговим для Франка було забезпечити завдяки культурі усвідомлення етносом як на індивідуальному, так і на груповому рівні своєї належності до єдиної національної спільноти, яка черпає свою силу і енергію колективної солідарності, сенс свого історичного буття в культурі, мові, в культурно-історичній спадщині, духовній спорідненості, в етнічних міфах та історичних спогадах.

Слід зважати на те, в якому стані перебував тоді український народ. Україна на той час не була культурно об'єднана, до того ж політично розчленована, поділена між двома імперіями, влада яких вважала і стверджувала, що українська нація не існує і не повинна існувати, а «всі заходи українофілів і націоналістів, щоб її витворити — пуста і з поступового погляду шкідлива, ретроградна забавка» [4, с. 68].

Аналізуючи засадничі положення концепції Ю. Бачинського щодо досягнення політичної незалежності України, Іван Франко гостро

критикує марксистські методологічні засади, на яких автор праці «Україна irredenta» намагається обґрунтувати постулат самостійної України, проте поділяє його позицію щодо необхідності її виходу з Російської імперії та потреби «розвивання української національності...». Франко — автор двох рецензій на цю працю Ю. Бачинського — хвалить його за те, що той щиро прагне «відслонити будучність, яка жде українську націю» (Ю. Бачинський), і обґрунтовано «доказує, що Україна не тільки існує, але мусить швидше чи пізніше стати самостійною державою, витворити свою літературу і штуку, зукраїнчити всі різні елементи на своїй території, а бодай скупчити їх довкола спеціальних українських інтересів економічних» [4, с. 390].

Отже, Іван Франко поділяв основні положення державного статусу України, її незалежності, які виклав Ю. Бачинський, відповідаючи М. Драгоманову. Та й сам Франко рішуче критикував свого покійного вчителя й колегу за брак у нього «віри в національний ідеал», за обстоювання програми «безнаціональної російської федерації», за його «переконання про конечність міститися українству і політично і літературно під одним дахом з російством» [3, с. 415].

Особливо активно Іван Франко полемізував із драгоманівським запереченням такої культурницької діяльності, яка визначалася поняттям «неполітична культура». На його глибоке переконання, «само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.)...» [3, с. 414]. Тільки «невпинна і чимраз інтенсивніша культурна праця», яка є, вважає Франко, впливом «потреб і ідеалів сучасності», і плекає віру в національний ідеал — «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним»... [3, с. 416].

Але культурний націоналізм, як це впливає із роздумів і міркувань Івана Франка, не був лише етнічним або лінгвістичним явищем, реакцією української національно свідомої еліти на політичну і економічну систему життєдіяльності Австро-Угорської монархії і Російської

імперії. Франко прагнув своєю літературною і науковою діяльністю підвищувати культурний рівень нації, вважаючи культуру засадничим елементом у майбутній політичній мобілізації національної спільноти заради політичної незалежності. Для цього слід було впроваджувати загальну освіту, наповнити етнічну спільноту відродженою історичною пам'яттю, символами й міфами, спогадами, цінностями і традиціями попередніх ідентичностей, виплекати українську культурну ідентичність та політичну культуру.

Адже відомо, що міфосимволічне ядро і забезпечує передусім націю силою національної ідентичності і є гарантією забезпечення її від асиміляційних зазіхань з боку інших націй.

Не випадково Іван Франко, проживаючи в Габсбурзькій монархії, де, як і в Османській та Російській імперіях, зародився етнічний або лінгвістичний націоналізм, наголошував на потребі пошуку «широкого простору для власної нації». Він вкладає в уста свого героя — полеміста Іларіона в діалозі «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901» таку визначальну характеристику минулого вже століття: «Те, що заповнює історію XIX віку, — відродження національностей, державних і недержавних, і боротьба за їх рівноправність, емансипація національного самопочуття і самопізнання, все те для XVIII в. було чимсь неможливим. А тим часом у XIX в. се якраз зробилося основою державної політики на всіх полях» [3, с. 423].

Іван Франко не відривав культурний націоналізм від політики, більше того, політична сфера в його діяльності та в його розумінні була поєднана зі сферою культури, науки, літератури і мистецтва. Необхідність такого пов'язання цих двох сфер — культурного і політичного націоналізму в державних умовах буття нації є важливою передумовою здобуття політичної незалежності.

Згодом, уже в наші дні, відомий британський дослідник проблем нації та націоналізму Ентоні Сміт, по суті, розвине цю думку Івана Франка, стверджуючи, «що розвиток будь-якого націоналізму залежить від тісного

поєднання, а то й гармонії культурного й морального оновлення спільноти з політичною мобілізацією і самовизначенням її членів» [5, с. 30]. Звісно, не поголовно усіх її членів, але має з'явитися та критична маса національно свідомих, національно відповідальних її лідерів, той конгломерат національної еліти, який і поведе народні маси до «заповідної землі» — до свободи і незалежності.

Згодом, уже після закінчення Другої світової війни, Іван Багряний, який в еміграції обстоював думку, що «носієм української національної ідеї є нині не каста, не кляса чи якась спеціальна група, а український народ», а «носієм ідеї самостійної, незалежної України» є «українське робітництво й селянство, український трудовий народ» [6], по суті, повторить викладені Іваном Франком у «Одвертому листі до галицької молодіжці» завдання: «Об'єднати всю різномовну і різнорідну масу населення України в єдину українську цілість» [7].

А доводилося Франкові — письменникові, вченому, політичному і громадському діячеві, редактору-видавцю — працювати в час «сумний і скандальний», в таких суспільно-політичних умовах і в такій громадсько-суспільній атмосфері, коли переважало «назадництво, погорда до власного народу, до його думок, почувань та ідеалів», «лакейське прислужництво», «бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів». Правда, писав він у статті «Між своїми», «бували часи мертвіші і глухіші», але в час «панування облуди і кривди людської» як було боляче йому, національно свідомому українцю, спостерігати, що одна частина тогочасного суспільства запліднена бацилами москвофільства, інша визивно демонструє «своє духовне відчуження від рідної нації». Чи не тому «ідеал національної самостійності» в погляді «культурним і політичним», із прикрістю визнає Франко, лежить «поза межами можливого»?

Бо наш мислитель вже тоді був переконаний у тому, що творення, виконання національної держави має відбуватися таким шляхом, який нині проголошують західні речники культурного націоналізму: «від культури до політики,

від культурно-історичної спільноти до національної держави громадян» [5, с. 159].

На жаль, не таку державу ми збудували, про яку мріяв, на яку сподівався Іван Франко. Бо в його думках і замірах українська держава мала б мати виразний культурно означений образ, бути культурним організмом. Її сенс буття, її державовизначальний характер мав би впливати передусім із історичної культури домінуючого етносу — культури українського народу. І ця національна культура мала б живити державобудівничу енергію національної спільноти, була б єдиною силою, формувала б громадянське суспільство.

У 1886 році Іван Франко у вірші, написаному з нагоди двадцять п'ятих роковин смерті Тараса Шевченка, болісно запитував:

*Яка ж тепер та рідна Україна,
Котрій на світі і рівні нема?*

і, звертаючись до Тараса, прорікав:

*Слабі ми, батьку!
По Кавказ від Сяну
Слабі, розбиті на атомів дріб!
І кожний в серці лоту носить рану,
Склада надії нерозцвілі в гріб.*

І справді, слабі ми. Не тільки слабі військовою потугою, але й духовно слабі, бо хоча й поменшало при владі тих, у кого, за Франком, політичні плащі підшиті червоною підшивкою, проте ще остаточно не «вивітрився» із влади той прошарок реакційного бюрократизму, який, передбачав Франко, готовий «служити чужим богам», так само, як у його часи робили галицькі москвофіли, які навчилися у північного сусіда в «ім'я «всесірної любові» обкидати болотом усяку культурну працю на нашій рідній ґрунті, а в ім'я «вселюдського братерства» ширити серед нетямущих ненависть та погорду до українства...» [3, с. 588].

«Письменник-робітник» Франко, який себе називав «пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку», вважав чи не найважливішим для себе завданням змагатися за піднесення національної свідомості свого народу, за утвердження національної солідарності, закликаючи провідників свого народу, передусім національних

провідників, духовну та інтелектуальну еліту, терпляче і жертвовно нести в народні маси слово правди, віри і надії рідною мовою.

Звертаючись до своєї батьківщини, Франко з гіркотою визнавав:

*Важке ярмо твоє, мій рідний краю,
Не легкий твій тягар.*

«Рефлексія»

Але якби було «велике панування» України, тобто незалежність, запевняє поет, то не доводилося б так жертвовно працювати на її широкому лану.

Народ не розбудити до активного будівництва національної держави, якщо розвиток рідної мови, національної культури, освіти і науки не стане визначальним орієнтиром суспільного поступу, органічною потребою більшості суспільства, «впливом живої потреби нації». Бо, писав Іван Франко в листі до Ольги Рошкевич 20 вересня 1878 року, саме «освіта і наука зможе прояснити масам робочого люду ціль і способи цілого діла» — «великої революції соціальної», під якою він розумів «цілий великий рід таких культурних, наукових і політичних актів», які повертають розвиток народу «на зовсім іншу дорогу». А інша дорога для цілого народу в час його життя й творчої діяльності — це «здвигнення нашої національної будови в усій її цілості». Із закликом приступити до цієї «великої праці» і звернувся Франко в 1905 році до української молоді. Речник «реального націоналізму», який ще 1889 року написав статтю «Формальний і реальний націоналізм», виступає з «Одвертим листом до галицької української молоді», пропонуючи розв'язання цієї найважнішої «величезної дієвої задачі» — «здвигнення нашої національної будови...» [8, с. 404].

Українську націю він уявляв як суцільний культурний організм. Тобто має сформуватися національна спільнота — єдина, нероздільна, здатна, здібна до самостійного культурного і політичного життя. Якщо витвориться завдяки самовідданій, цілеспрямованій роботі української інтелігенції українська нація як «суцільний культурний організм», то тоді вона буде відпорна «на асиміляційну роботу інших націй».

Іван Франко з болем і переживанням сприймав замішання ідей і думок у головах галицьких русинів щодо національної ідентичності, власної батьківщини, території, навіть мови, чим користалися і польські шовіністи, і галицькі москвофіли, і російські панслависти. Проте він бачив, що в австрійській Галичині поступово формується культурна база для розвитку української ідентичності. Ярослав Грицак справедливо наголошує на ролі культури в процесі українського націотворення: «А все-таки Галичина існує задля того, щоб ніби довести, що в творенні кордонів політика сильніша за географію, а культура переважає обидві разом узяті» [9].

Зрозуміло, чому Франко обстоював необхідність піднесення саме культурно-духовного рівня народних мас. Так, у статті «З Новим роком» (1897) Франко закликає письменників, учених не собою, не своєю особою зацікавлювати публіку, а передусім «розбуркати в ній ідейне, духове життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдовольень...» [3, с. 403].

На думку Івана Франка, культурний фактор передує політичному, бо національне будівництво передбачає набуття спільнотою ідентичності, а вже на цій основі — політичної організації та суспільної гармонізації в межах певної території.

Згодом, через сто років один із найавторитетніших дослідників націоналізму, англійський філософ Ернест Гелнер обґрунтує тезу про те, що багато доведеться докласти зусиль і витратити часу для того, щоб гармонія культури і держави стала «націоналістичним імперативом». Цей автор праці «Нації та націоналізм» обґрунтує концептуальні засади культурної політики, культурного націоналізму, які практично реалізовував Іван Франко своєю науковою, духовною, літературною, політичною, видавничою і суто просвітницькою роботою.

Франко практично довів, що нації і національність дійсно можна і слід визначати у термінах культури, «на основі спільності культури», що згодом обстоюватиме і Ернест Гелнер, і Ентоні Сміт, і Джон Гатчінсон, Ерік Д. Гобсбаум та ряд інших [10–12].

Іван Франко не випадково звертався саме до молоді, патріотичним обов'язком і національним завданням якої має стати мобілізація життєвої і творчої енергії рідного народу, здійснення культурної інтеграції всього, включаючи і закордонне, українства. Він закликав галицьку молодь «до інтенсивної, невсипущої праці над собою самими!», а саме — здобувати теоретичні й практичні знання, гартувати свою волю, наповнювати свої серця любов'ю до свого народу і виявляти цю любов «невтомною, тихою працею».

Сам Франко своєю невсипущою, подвижницькою працею письменника, вченого, публіциста, політика, редактора, видавця подав ідеальний взірєць служіння інтересам рідного народу, організовуючи і забезпечуючи діяльність різного роду газет, журналів, видавництва, інституцій, «потрібних для культурного розвою на національній ґрунті».

Підсумовуючи наприкінці життя в 1914 році свою каторжну працю заради пробудження свого народу до свідомого національного життя і побудови української національної держави, Іван Франко писав: «В своїй оце вже близько 40-літній літературній діяльності я переходив різні ступні розвою, займався дуже різноманітною роботою, служив різним напрямам і націям, бо доводилося попрацювати немало, крім нашої української, також польською, німецькою та російською мовою. Та скрізь і завжди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям. Тим двом провідним зорям я, здається, не споневірився досі, ніколи і не споневірюся, доки мого життя» [14, с. 282].

Одна лише редакторсько-видавнича діяльність Івана Франка вражає огромою здійснюваних проєктів, у переважній своїй частині реалізованих, а головне, чітко спрямованих на певне коло читачів із метою формування національної свідомості, пробудження почуття народної єдності, народного самопізнання.

Хіба не є «духовно-інтелектуальним подвигом» (Іван Франко) колосальна творча спадщина цього провісника вільної України, хіба не вражає його подвижництво на ниві формуван-

ня духовно-культурного простору завдяки щоденній, важкій і невдячній праці в журналі «Друг», у виданні альманаху художніх творів «Дністрянка», у творенні журналів і альманахів «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Зоря», «Товариш», «Народ», «Житє і Слово», «Громадський голос», в реалізації таких видавничих проєктів, як «Дрібна Бібліотека», «Наукова Бібліотека», «Хлопська бібліотека», «Белетристична Бібліотека», «Універсальна бібліотека», «Українсько-руська Бібліотека», «Міжнародна Бібліотека», «Всесвітня Бібліотека»? А «Записки НТШ», спеціальні збірники НТШ, тематичні серії, «Літературно-національний вісник», а упорядкування, редагування і видання творів в «Українсько-руській Видавничій Спілці у Львові»!

Надзавданням процесу формування культурної солідарної спільноти — української нації Франко вважав усвідомлену орієнтацію кожного її члена на особисту політичну відповідальність за майбутнє розчленованого імперіями рідного народу, на право нації бути господарем на своїй території, в своєму національному домі — власній державі. Саме тому прагнув Іван Франко мобілізувати й гуртувати нові творчі сили, передусім молоді, національну еліту, інтелігенцію задля творення цілості й єдності українського народу — цілісного культурного організму.

Україні вкрай потрібні були і в часи Івана Франка, і в часи наші національно і соціально свідомі чільні діячі — патріотичні представники українського народу, діяльні речники культурного націоналізму, які могли б реалізувати ідеї національної консолідації та мобілізації.

Як стверджує австралійський спеціаліст із питань європейської етнічності та націоналізму Джон Гатчінсон, речниками культурного націоналізму, тобто тими, хто мобілізує життєву силу нації, хто формує її ідентичність, «є не політики чи законодавці, а передусім історики і митці, які утворюють ті культурні та академічні спільноти, що якраз і покликані відкрити цю творчу силу в усіх її вимірах та надихнути нею всіх членів нації» [11, с. 655].

Уже тоді, на початку ХХ ст., Іван Франко охоплював критичним зором увесь етнічний материк, на якому протягом тисячоліття «виростала» національна спільнота — український народ. Але для того, щоб усі етнічні території могли об'єднатися в національній державі, злитися в єдину державно-територіальну цілісність, необхідно, наголошував Іван Франко, організувати свідому працю «на полі нашого ділання» заради формування культурно суверенної української нації. Він сам жертовно робив «живе діло відродження» (М. Грушевський) і закликав інших до «розбудження національної свідомості в широких кругах нашої інтелігенції і прояснення задач і цілей національного розвитку». Бо терпеливою, важкою працею утверджував неспростовну думку: «Слава країни має своїм джерелом не політичну владу, а культуру народу — внесок мислителів та просвітителів у спільний набуток людства» [11, с. 657].

Це була Франкова програма реальної політики культурного націоналізму, а отже, програма прокладання шляху до самостійності, до незалежності. Її реалізація передбачала передусім консолідацію національної еліти, яка в часи духовного будителя народу не була згуртована, національно не свідомо, отже суспільно пасивна, не жертовна, а певна частина заражена бацилами соціально-політичної мімікрії, ганебного пристосуванства до влади.

Тож не дивно, що діють ще й зараз політичні сили в Україні, які активно, всупереч національним інтересам, просувають геополітичні й економічні плани іншої держави. Натомість згадаймо, як своєчасно відреагував Іван Франко на зловісну мобілізацію російських націоналістичних сил в українській Галичині та в підросійській Україні, відчуваючи і усвідомлюючи величезну загрозу з боку самодержавного, монархічного націоналізму справі «здвигнення нашої національної будови в усій її цілості». У тому 1905 році він пише ще одне звернення до галицької молоді, але вже до москвофільської молоді — статтю «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молоді. Його мета — схилити галицьку москвофільську молодь до праці для рідного народу, закликаючи

користуватися рідною мовою, збагачувати духовну скарбницю українського народу. Франко вірить, що переважна частина галицьких молодих русофілів не дозволить увести себе в оману голосінням галицьких москвофілів-лібералів і москвофілів-поступовців про «вселюдське братерство і всемірну любов», якими начебто перейметься весь галицький люд і тоді «українство само собою зникне» [5, с. 585].

Вражає те, як Франко передбачив у 1905 році трансформацію Російської імперії в так звану демократичну і навіть у посткомуністичну Росію, «коли при кермі замість всевладного чиновника стане всевладний російський ліберал» — і буде впроваджувати «лібералізм капіталістичного складу», коли з'явиться, як ми спостерігаємо в сучасній Росії, «національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі».

Цей імперський автократизм у Росії одягає ще й інші плащі — маскується то ідеєю «керуваної демократії», то ідеєю відродження «Великої Росії», хоча насправді це лише форми російського неототалітаризму чи імперського олігархічного авторитаризму. Про Митний союз чи про «Русский мир» нема потреби й говорити — це ніщо інше, як, цитуючи Івана Франка, «знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра...» [5, с. 570].

Далеко не випадково з цією метою в сучасній Росії відроджуються і трансформуються на догоду ідеологічно-пропагандивній кон'юктурі міфоідеологічні засади російської імперської та комуністичної політики, на яких базувалися самодержавний і комуністичний режими.

Лише одна цитата зі статті «спеціаліста» з української історії, співкерівника Православного центру імперських політичних досліджень у Москві Міхаїла Смоліна: «Уже сегодня мы должны жестко встать на позицию, что южно-русские, малороссийские земли неотъемлемая часть Русского государства, что нет ни «украинского» народа, ни «украинского» языка, что все это идеологические фантомы» [13].

Мимоволі здається, що ці антиукраїнські пасажі не з публікацій ХХІ століття, а початку ХХ, з часів Івана Франка, коли шаленіли від

ненависті до всього українського, до мазепинського руху такі чорносотенські видання, як «Киевлянин», «Киев», «Вестник Союза русского народа», «Вестник Русского народного союза имени Михаила Архангела», «Русская мысль», «Русское знамя», «Русская речь»... Здається, що ми почули голос антиукраїнського «Клуба руских націоналістів», в якому чи не половина його членів мали українські прізвища. Та чого дивуватися й обурюватися з того, що продукують у Росії політологи, історики, культурологи, формуючи ідеологічні орієнтири геополітичних устремлінь новітньої Російської імперії.

Саме тому так важливо засвоїти і розвивати ідеї та практичні уроки Івана Франка як речника культурного націоналізму. І сьогодні вкрай важливою є проблема формування української нації як культурного організму. Він розглядав це творення культурного організму і набуття національної ідентичності як інтеграційний процес, спрямований на вироблення певної системи цінностей, яку б сприйняли і засвоїли не лише українці, а й усі етноси, які проживають на українській території.

Саме з цією метою він здійснює переклад праці Гаустона Стюарта Чемберлена «Раса, нація, герої» і все більше утверджується в думці, що народ не здобудеться на політичну й економічну самостійність, якщо не сформується як українська нація — суцільний культурний організм, а для цього слід мати свою, національну еліту, національну інтелігенцію, головним обов'язком якої буде «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити *почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання*» [15, с. 528].

Таких речників і провідників культурного націоналізму, яким був Іван Франко, вкрай потребує сучасна Україна, яка, по суті, втратила національний культурно-інформаційний простір, не веде системної національної освітньої і видавничої політики, не виробила системи національних цінностей і пріоритетів. За сучасними визначеннями, «культурні націоналісти є речниками морального оновлення; вони започатковують ідеологічні рухи в періоди суспільних криз для того, щоб реформувати

систему світоглядних орієнтацій спільноти та запропонувати моделі суспільно-політичного розвитку, які б втілювали в собі стратегії модернізації» [11, с. 660].

Тож хіба ми не є свідками неефективної модернізації українського суспільства, яка призвела до духовного знесилення нації, її морально-етичної і правової анемії? Хіба ми не спостерігаємо, як державні органи скорочують свій вплив на формування життєвих — духовних, моральних, соціальних — цінностей народу? Знову ж згадаємо слова Івана Франка: «Розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною, або штучним, тепличним витвором» [16, с. 335].

Українське суспільство перебуває в стані несконсолідованості, Росія й далі продовжує впроваджувати політику його розмежування в регіональному, ідейно-політичному, мовному, соціально-економічному планах. Більше того, це розмежування провокативно підживлюється певними політичними силами в Україні, які аж ніяк не сприяють створенню незалежних умов для формування національної солідарності, суспільної консолідації, врешті-решт, української нації як цілісного культурного організму. Влада не здійснює послідовних реальних кроків для того, щоб виробити цілісну систему ціннісних орієнтацій, загальнонаціональний ідеологічний комплекс, завдяки якому можна було консолідувати українське суспільство. Водночас і влада не приховує загрозливого для майбутнього держави стану, в якому перебуває сучасне суспільство, коли ідеологія споживацтва, збагачення будь-якою ціною, особливо з допомогою корупційних схем і методів, цинічний прагматизм і правовий нігілізм руйнують зсередини суспільний організм, витравлюють із людської душі віру, духовність і мораль. У суспільних настроях переважає недовіра або скептичне ставлення до духовних і моральних цінностей, які ігнорує, не сповідує сама влада, до норм і правил демократичного правопорядку, до самої ідеї верховенства права і законності. А про забезпечення національних цінностей і пріоритетів

у культурно-інформаційній, етнонаціональній, духовній, освітній, науковій, конфесійній сферах годі й говорити.

Невже залишається надія тільки на послідовників Івана Франка, Михайла Драгоманова, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Бориса Грінченка, Лесі Українки?!.. Таких подвижників національної справи, просвітителів і провідників українського народу було багато і в столітті дев'ятнадцятому, і в столітті двадцятому. На самовіддану і конструктивну працю на рідному ґрунті чільних українських, патріотично свідомих діячів і доводиться сьогодні сподіватися, інакше ми не відчуємо себе «нацією соціальною і солідарною в духовних і економічних інтересах»... Для цього треба, за словами Франка, знайти «і в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал, котрого нам тепер так часто нестає, знайдемо, і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з-поміж нас гонить на поклони чужим богам» [17, с. 8].

Як не прикро визнавати тривогу і правоту Франкових слів, які мовби проголошені сьогодні, і як не гірко бачити в наші дні упослідження національного духу, зневажання української мови, ослаблення моралі і духовного

самопочуття народу, проте ми зобов'язані солідарно працювати «для культурного розвитку на національному ґрунті», утверджувати, зміцнювати національні пріоритети в усіх сферах життєдіяльності української людини.

Тож, запитує нас Іван Франко, чи не пора нам «навчитися чути себе українцями», а це означає, що всім нам пора «для України жити», наповнюючи свої почуття і працю справжнім громадянським духом, справжньою самопожертвою, справжньою любов'ю до України.

Саме він, цей український Мойсей, усе своє життя клав цеглину по цеглині до національної будови — майбутньої Української Держави, витворюючи українську націю як суцільний культурний організм, бо вірив, що без «поступу духовного і культурного» не здобути омріяну волю на рідному ґрунті, не досягнути національної єдності, національного звільнення та побудови власної самостійної держави.

Задля досягнення цієї найвеличнішої і найбажанішої мети і вершив жертвний свій життєвий шлях Іван Франко, про що й свідчать його сповідальні рядки з поеми «Мойсей»:

*Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горак Р. *Дім на Софіївці*. Харків: Майдан, 2010. С. 300—301.
2. Тихолоз Б. Велич без пафосу, або Франко в цифрах. *День*. 2012. 28 серпня.
3. Франко І. *Вибрані твори: у 3 т.* Т. 3. Дрогобич: Коло, 2004.
4. Франко І. *Україна ingredenda*. В кн.: *Вивід прав України*. Львів: Слово, 1991.
5. Сміт Е. *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. К.: Ніка-Центр, 2013.
6. *Українські вісті*. 1952. 29 травня.
7. Багрянний І. *Публіцистика*. К., 1996. С. 135.
8. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 45. К.: Наукова думка, 1986.
9. Грицак Я. *Страсті за націоналізмом*. Історичні есеї. Критика. К., 2004. С. 270.
10. Гелнер Е. Нації та націоналізм. У кн.: *Націоналізм: антологія* (упоряд. О. Проценко, В. Лісовий). К.: Смолоскип, 2000.
11. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм. У кн.: *Націоналізм: антологія* (упоряд. О. Проценко, В. Лісовий). К.: Смолоскип, 2000.
12. Сміт Е. *Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка*. К.: Темпора, 2000.
13. Смолин М. Современное положение России и феномен «украинского» отщепенства. В кн.: Щеголев С.Н. *История «украинского» сепаратизма*. М.: Имперская традиция, 2004. С. 21.
14. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 3. К.: Наукова думка, 1976.
15. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 48. К.: Наукова думка, 1986.
16. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 27. К.: Наукова думка, 1980.
17. Франко І. *Зібрання творів: у 50 т.* Т. 38. К.: Наукова думка, 1983.